

BİBLİYOGRAFYA:

BA, MD, nr. 3, hk. 433, 760, 891, 897, 1122, 1123; nr. 7, hk. 130; nr. 16, hk. 525; BA, MAD, nr. 5152, vr. 222^a, 326^a; nr. 10.159, s. 10; Selânikî, *Târih* (İpsirli), s. 4, 263-264, 755; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 54; Kâtib Çelebi, *Düstûr-ül-amel li-islâhi'l-amel*, İstanbul 1280, s. 127; *Kitâb-ı Müstetâb* (nşr. Yaşar Yücel), Ankara 1974, s. 12, 22; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 186; Râşid, *Târih*, IV, 179; Cevdet, *Târih*, IV, 288; Barkan, *Kanunlar*, s. 60, 67, 72, 131, 317; a.mlf., "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, X (1953), s. 1-27; Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan*, s. 36, 86, 95-96, 140-146, 200, 208-214, 285; Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 41, 109-114, 155-158, 210, 229, 253; a.mlf., *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum 1963, s. 27-33; a.mlf., "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk 1603-1606", *TAD*, II/2-3 (1964), s. 1-50; a.mlf., "Türkiye Tarihinde İctimaî Buhranlar Serisinden Medreseli İsyanları", *İFM*, II/14 (1949-50), s. 361-378; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 112, 113, 191-196; M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia (1450-1600)*, Oxford 1972, s. 30-44; Müctebâ İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı* (doçentlik tezi, 1976), İÜ Ed.Fak. Genel Kitaplık, TE, nr. 34, s. 35-36; Hrand D. Andreasyan, "Celâlîlerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 45-53; Hadiye Tuncer, *Kanunî Sultan Süleyman Zamanına Âid Kânunnâme*, İstanbul 1988, s. 193-195; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s. 6, 77-79; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 121-123, not 3, s. 157-158, not 170; Abdurrahman Şeref, "İstanbul'da Me'kûlât Muzayakası 1179 Senesine Ait Bazı Vesâik", *TOEM*, sy. 40 (1913), s. 193-196; M. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *TD*, sy. 13 (1958), s. 1-30; Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", *TTK Belgeler*, II/3-4 (1967), s. 114-115, 136-137.

MÜCTEBÂ İLGÜREL

CELÂL

(bk. el-AKÂİDÜ'l-ADUDİYYE).

CELÂL

(الجلال)

Allah'ın
kahr ve gazabına delâlet eden
isim ve sıfatları için
kullanılan bir tasavvuf terimi.

Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını celâl ve cemâl olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü *zuhûr** ve *tecellî**den bahsederler. Allah'ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarını celâl, lu-

tuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını da cemâl tabiriyle ifade ederler. Kâşânî celâli, Hakk'ın mahiyetinin bilinemeyecek bir şekilde izzet perdesiyle gizli kalması, zâtını kendinden başka kimsenin bilmemesi ve görmemesi şeklinde tarif eder. Perdelenme ve izzet celâlin özelliği olduğundan celâlde Hak açısından yücelik ve kahrîyet, kul açısından boyun eğme ve heybet* hissetme söz konusudur. Bu tür isim ve sıfatlara sahip olması itibarıyla Allah'a celîl ismi verilmiştir. Celâl Allah'ın en yüksek seviyede ululuğunu ifade eder; bu anlamdaki celâlin Allah'tan başka hiçbir kimse tarafından bilinmesi mümkün olmadığından celâl ile ilgili açıklamalardan sadece cemâl (ilâhî güzellik) ve bu cemâlin celâli (celâlî-ül-cemâl) yani güzelliğin aşkınlığı anlaşılır. Akıl Allah'ın mutlak celâlini kavrayamadığından (İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-Celâl ve'l-cemâl*, s. 2) celâl denilince mutlak değil izâfî celâl yani cemâlin celâli anlaşılmalıdır. Fahreddin er-Râzî celâl kelimesinin Allah'ın selbî sıfatlarına delâlet ettiğini söyler (*Tefsîr*, VIII, 25, 52).

Abdülkerîm el-Cîlî, Allah'ın celâlinin genelde O'nun yüce vasıflarını ve güzel isimlerini, özel olarak da lutuf ve kerem türünden vasıflarını ifade ettiğini söyler. Celâl ile cemâl sıfatları arasında bir yönüyle ilkinde, diğer yönüyle ikincisine benzeyen rab ve rahmân gibi sıfatlar da vardır (*el-İnsânü'l-kâmil*, I, 75). İbnü'd-Debbâğ Allah'ın sıfatlarını celâl, cemâl ve kemâl olmak üzere üçe ayırır. Eğer Hak bir kimseye ihsan, lutuf, rahmet, iyilik, yakınlık, rızâ ve nûrâniyet, sevgi ve kerem gibi sıfatlarıyla tecelli ederse o kimse cemâl sıfatlarını temaşa halinde bulunur; izzet, kibriyâ, kahr, cebr, gazab ve kudret gibi heybet ve azamet sıfatlarıyla tecelli ederse bu tecelliye mazhar olan kişi celâl sıfatlarını temaşa eder. İlim, kudret, halk ve kayyûmiyyet gibi Allah'a mahsus sıfatları seven ve kâmil mârifete özlem duyan bir kimse kemâl sıfatlarını temaşa halinde bulunur. Cemâl sıfatı neşelenme, celâl sıfatı fâni olma, kemâl sıfatı sevme sonucunu verir.

Celâl sıfatları sâlik üzerinde heybet, cemâl sıfatları üns* tesiri meydana getirir. Celâlin sonucu korkma, sıkılma ve üzülmeye, cemâlin sonucu ümitlenme, rahatlatma ve sevinmedir. İbnü'l-Arabî Kur'an'dan verdiği örneklerle âlemdeki her şe-

yin celâl ve cemâle bağlı olarak bir mütekabiliyet içinde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Meselâ, "Allah'ın azabı şiddetlidir" âyeti (el-Bakara 2/165, 196, 211) celâli, "Allah tövbeleri kabul eder" âyeti ise (eş-Şûrâ 42/25) cemâlî ifade eder. "Allah'tan gereği gibi korkun" (Âl-i İmrân 3/50) celâl, "Gücünüz yettiğince Allah'tan korkun" (et-Tegâbün 64/16) cemâl içinde mütalaa edilir. "Allah'ın iki eli"-nden (bk. el-Mâide 5/64) maksat da budur; Allah her şeyi bu "iki el" ile yani celâl ve cemâl ile yapar.

Kâmil insanlarla velîler Allah'ın celâl ve cemâl tecellîlerini aynı derecede gönül rahatlığıyla karşılar, "Lutfun da hoş, kahrın da hoş" der, tam bir rızâ ve teslimiyet hali içinde bulunurlar. Zira bunların ikisi de aynı kaynaktan ve özden gelir, zât mertebesinde hepsi birdir.

Mutasavvıflar genellikle insanların karakterlerini celâl ve cemâl tecellîlerinden aldıkları nasip miktarıyla açıklamışlardır. Celâl sıfatlarının tecellîsine mazhar olan kişiler celâdetli ve heybetli olduğundan böylelerine "abdülcelîl", cemâl sıfatlarının tecellîsine mazhar olan halim selim kişilere de "abdülcemâl" denilmiş, ilkinde Hz. Ömer, ikincisine Hz. Ebû Bekir örnek gösterilmiştir (ayrıca bk. CEMÂL).

BİBLİYOGRAFYA:

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "celâl", "cemâl" md.leri; Kâşânî, *İştîlâhâtü's-süfîyye*, "celâl", "cemâl" md.leri; et-Ta'rifât, "celâl", "cemâl" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, "celâl" md.; el-Mu'cemü's-süfî, "sıfat" md.; Zeccâc, *Takşîmü esmâ' illâhi'l-hüsnâ*, Beyrut 1979, s. 50; Mâveridî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Kahire 1973, s. 339; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-süfât*, I, 83, 84; Hücvîrî, *Keşfü'l-ma'cûb*, Tahrân 1338, s. 220, 370, 385, 429; Gazzâlî, *İhyâ'*, IV, 290; a.mlf., *el-Ma'şadü'l-esnâ*, Kahire 1322, s. 84, 103; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, İstanbul 1308, VIII, 25, 52; a.mlf., *Levâmî'u'l-beyyînât*, s. 342; Baklî, *Şerh-i Şaḥiyyât*, s. 303, 304, 606; İbnü'd-Debbâğ, *Meşâriku envâri'l-kulûb*, Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1828, vr. 22^b-23^a; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, II, 711-714; IV, 322-324, 346-348; a.mlf., *Fuḡḡ* (Afîfî), s. 54; a.mlf., *Kitâbü'l-Celâl ve'l-cemâl* (*Resâ'ilü İbnî'l-Arabî* içinde), Haydarâbâd 1361, s. 1-7; a.mlf., *Kitâbü'l-Celâl ve hiye kelimetullah* (a.e. içinde), I, 13; Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, İstanbul 1300, I, 75-80; Lisânüddin, *Ravzatü'l-ta'rif* (nşr. Muhammed el-Kettânî), Beyrut 1970, I, 288-294; İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, İstanbul 1963, I, 375; Abdülkâdir Mahmûd, *Dirâsât fî'l-felsefetü'd-diniyye ve's-süfîyye ve'l-ilmîyye*, Kahire 1978, s. 347-354; Ahmed eş-Şerbâsî, *Mevsû'a le-hü'l-esmâ' üllâhi'l-hüsnâ*, Beyrut 1981, I, 226-230, 407-409.

SÜLEYMAN ULUDAĞ